

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі – продажу товарів від 11 квітня 1980 року / ООН, ЮНСІТРАЛ – Офіц. вид. – Відень.
6. Смітюх А. В. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА та lex mercatoria в контексті міжнародного приватного права: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2003. – 215 с.

*Дзера І. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевих
правових наук НаУКМА*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ

Відповідно до ст. 16 Цивільного Кодексу України (надалі – ЦК) визнання правочину недійсним є одним із способів захисту цивільних прав та інтересів [1]. Підстави, умови, правові наслідки недійсності правочинів регламентуються нормами глави 16 ЦК «Правочини» (ст.ст. 215-236). Основною нормою, яка регулює підстави визнання правочинів недійсними є ст. 215 ЦК, відповідно до якої підставою визнання правочину недійсним є факт недодержання в момент вчинення правочину однією стороною чи всіма сторонами вимог, встановлених ч.ч. 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК, тобто вимог: про відповідність змісту правочину Цивільному Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; про наділення необхідним обсягом цивільної дієздатності особи, яка вчиняє правочин, на його вчинення; про вільне волевиявлення учасника правочину та відповідність його внутрішній волі; про спрямованість на реальне настання обумовлених правочином правових наслідків; про недопустимість порушення правочином, вчинюваним батьками, інтересів малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Крім того, ст. 204 ЦК встановлює презумпцію правомірності правочину.

У ст. 215 ЦК також вміщено розподіл недійсних правочинів на *нікчемні* та *оспорювані*. Так, *нікчемним* є правочин, якщо його недійсність встановлена законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Але це не означає, що сторони позбавляються судового захисту в таких видах недійсних правочинів. У разі, якщо такий правочин було виконано стороною (або сторонами), зацікавлена сторона вправі звернутись до суду з заявою про застосування наслідків нікчемності правочину. Крім того, сторони не позбавлені права на звернення до суду з заявою про визнання нікчемним правочину, у разі наявності спору щодо цього.

Крім того, у випадках, встановлених ЦК, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним (зокрема, ст.ст. 219, 220, 221, 224, 226 ЦК).

Оспорюваним є правочин, недійсність якого прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом. Відтак визнання такого правочину недійсним здійснюється лише в судовому порядку.

Класифікація недійсних правочинів на нікчемні і оспорювані має важливе практичне значення, адже від цього залежить порядок визнання правочину недійсним та правильне формулювання позовних вимог позивачем.

Звернемо також увагу на те, що порушення вимог закону, визначених у ст. 215 та ст. 203 ЦК, мають бути здійснені стороною (сторонами) лише в момент укладення правочину, не раніше і не пізніше. В протилежному випадку будуть відсутні підстави для недійсності правочину, а сторони можуть захищати порушені права в інший спосіб. Крім того, недійсність правочину може наступати лише за певні порушення закону, визначені ст.ст. 218-235 ЦК. Відповідність чи невідповідність правочину вимогам законодавства має оцінюватися судом відповідно до законодавства, яке діяло саме на момент вчинення правочину.

Невиконання сторонами умов недійсного правочину не впливає на його недійсність, а лише на правові наслідки недійсності правочину, тобто у такому випадку не застосовується реституція. У разі якщо правочин ще не виконаний, він є таким, що не створює жодних юридичних наслідків (ч. 1 ст. 216 ЦК).

Слід відзначити, що норми глави 16 ЦК досить вдало побудовані і досить детально і вдало регулюють підстави, порядок і наслідки визнання правочинів недійсними. Водночас вони також не позбавлені певних прогалин і вад у правовому регулюванні недійсних правочинів, на що звертається увага у постанові Пленуму ВСУ від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» [2].

Так, відповідно до п. 7 зазначеної Постанови у разі, якщо під час розгляду спору про визнання недійсним оспорюваного правочину та застосування наслідків його недійсності буде встановлено наявність підстав, передбачених законодавством, вважати такий правочин нікчемним, суд, вказуючи про нікчемність такого правочину, одночасно застосовує наслідки недійсності нікчемного правочину.

Суд також вправі застосувати з власної ініціативи реституцію як наслідок недійсності оспорюваного правочину. Проте інші наслідки недійсності оспорюваного правочину (відшкодування збитків, моральної шкоди тощо) суд застосовує за заявою сторони в порядку, передбаченому ст. 11 ЦПК.

До позитивних аспектів цивільного законодавства, що регулює недійсність правочинів, слід віднести те, що правом на звернення до суду з позовом про визнання правочину недійсним або про застосування наслідків недійсності правочину наділені не лише самі сторони недійсного правочину, але й інші заінтересовані особи, права та законні інтереси яких порушено вчиненням правочину. Така норма повністю відповідає змісту ст. 3 ЦПК України, згідно з якою кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [3]. При цьому в позовній заяві позивач повинен довести своє право на позов, обґрунтувавши, в який спосіб недійсним правочином було порушено його законні права або інтереси.

На відміну від ЦК, Господарський Кодекс України передбачає можливість визнання недійсним господарського зобов'язання лише на вимогу однієї із

сторін, або відповідного органу державної влади (ст. 207). Проте в ГПК України відсутні подібні обмеження. Відтак, для приведення у відповідність цивільного та господарського законодавства України слід внести відповідні зміни до ст. 207 ГК, у частині наділення правом на позов усіх зацікавлених осіб.

Заслугує на підтримку здійснене в Постанові Пленуму ВСУ за № 9 розмежування підстав для визнання правочинів недійсними та неукладеними. Так, у п. 8 зазначається, що не є укладеними правочини (договори), у яких відсутні встановлені законодавством умови, необхідні для їх укладення (відсутня згода за всіма істотними умовами договору; не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства для вчинення правочину потрібна його передача тощо). Згідно із ст.ст. 210 та 640 ЦК правочин не є вчиненим також у разі нездійснення його державної реєстрації, якщо правочин підлягає такій реєстрації. Встановивши ці обставини, суд відмовляє в задоволенні позову про визнання правочину недійсним і наслідки недійсності правочину не застосовуються до не вчиненого правочину.

Водночас деякі положення зазначеної Постанови Пленуму ВСУ є спірними та, на нашу думку, потребують ретельного дослідження норм цивільного законодавства з метою з'ясування їх відповідності цим нормам. Так, дещо спірним є положення п. 8 Постанови Пленуму ВСУ, відповідно до якого за наявності підстав вважати правочин (договір) неукладеним, його сторони або інші зацікавлені особи не мають права звертатися до суду з заявою про визнання його неукладеним, адже, згідно з Постановою Пленуму ВСУ, така вимога не відповідає можливим способам захисту цивільних прав та інтересів, передбачених законом, і суди мають відмовляти в позові з такою вимогою. У цьому разі можуть заявлятися лише вимоги, передбачені главою 83 книги п'ятої ЦК, тобто про повернення майна, придбаного або збереженого без достатньої правової підстави.

На нашу думку, таке твердження є неправильним, зважаючи на те, що в ст. 16 ЦК України визначений невичерпний перелік способів судового захисту цивільних прав, а також те, що відповідно до цієї ж статті особа, право якої порушене, може обрати будь-який інший передбачений законом або договором спосіб. Крім того, відповідно до ст. 649 ЦК розбіжності, що виникли між сторонами при укладенні договору, можуть бути вирішені судом у випадках, встановлених за домовленістю сторін або законом.

Відтак, можна зробити висновок: якщо у однієї зі сторін виникли сумніви у тому, чи був укладений нею договір з другою стороною, і при цьому друга сторона заперечує позицію першої сторони, можна звернутись до суду з позовом про визнання договору неукладеним чи укладеним, з посиланням на ст. 649 та 16 ЦКУ.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. зі змінами за станом на 20.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12.
3. Цивільний процесуальний кодекс України за станом на 20.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/>